

je bila vsekakor demokratična in progresivna. Zanj je imela italijanska književnost veliko napako, da ni bila ljudska in realistična. Pri tem pa ni mislil »ljudska« v tistem pomenu besede, ki ga pozneje zasledimo pri Gramsciju, ko dobi ta izraz svoj točni, razredni pomen.

Književna kritika, po kateri Gramsci stremi in katero včasih doseže, je kritika, v katero naj bodo v duhu in metodologiji marksizma vključeni vitalni deli Crocejeve kritike. V ocenjevanju književnih del zahteva znanstveno pojmovanje zgodovinsko-političnih značilnosti obdobj in vitalnega odnosa med interpretacijo teksta in poznavanjem zgodovine. Zavrača sleherno normativno estetiko, ki bi ovirala vsako možnost enotnega zgodovinskega, organskega raziskovanja umetnine.

Oris glavnih Gramscijevih misli o književnosti in književni kritiki naj zaključim z besedami italijanskega publicista Castiglioniya: »V iracionalnem vrtincu, v katerem se je premetavala italijanska kultura v drugem desetletju, sta bila Gramscijev glas in primer... kot glas Razuma. In tišina, v katero je bil prisiljen, je bolj govorila kot vsaka zastava. Danes, ko sence mračnajaštva in cenzure preteče legajo na vedno manj odgovorno, na vedno manj antifašistično intelektualno pokrajino, nam morda lahko Gramscijevi estetski spisi, če jih beremo z ljubeznijo in nepristranostjo, odprejo pot k demokratični prenovitvi italijanske kulture.«²⁷

Miroslav Košuta

GRAMSCI IN MARKSISTIČNA TEORIJA O DRŽAVI¹

(Problemi hegemonije in diktature proletariata.)

Gramsci je pri svojem sociološkem raziskovanju odnosov med »strukturo« in »superstrukturo«, kar je okvir celotnega njegovega življenjskega opusa, posvetil posebno pozornost vlogi države v sodobni družbi, zlasti pa vprašanjem, ki so v zvezi z osvojitvijo oblasti po delavskem razredu in izvrševanjem oblasti. Značilno je, da je pri tem osredotočil svoje raziskovanje predvsem na tiste probleme, ki so prav danes izredno aktualni: o njih se često vodi živa polemika z raznih, nasprotujočih si stališč. To so problemi, ki jih označujemo kot vprašanje »nacionalnih poti v socializem«. Zasluga Gram-

²⁷ Niccolò Castiglioni: Rileggendo Gramsci, Il Ponte, »La Nuova Italia« Editrice, Firenze, Anno XIII. No. 2, Febb. 1957, str. 261—262.

¹ Antonio Gramsci, voditelj in ideolog italijanskega delavskega gibanja, ustanovitelj Komunistične partije Italije; pravkar je 70. obletnica njegovega rojstva (25. januarja 1891 do 27. aprila 1957). Njegovi članki iz t. i. obdobja »Ordine nuovo« in zapiski iz zapora (Quaderni) so bili po drugi svetovni vojni zbrani v knjigah (založba Einaudi, Milano) z naslednjimi naslovi: Lettere dal carcere (LC), Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce, (MS), Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura (I), Il Risorgimento (RIS), Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo Stato moderno (MACH), Letteratura e vita nazionale (L), Passato e presente (PP), Scritti giovanili (SG), L'ordine nuovo (ON), Sotto la Molle (SM).

scija je ravno v tem, da je v nacionalnem okviru, v katerem je deloval, prvi načel to vprašanje, da je torej nakazal italijansko pot v socializem. Pri tem pa je nauk klasikov dialektično razvijal in dopolnjeval v dveh smereh, ki imata lahko splošen pomen tudi za druge dežele. V mislih imamo Gramscijeve koncepte o tovarniških svetih (*consigli di fabbrica*) in o hegemoniji ter razmerju med hegemonijo in diktaturo proletariata.

V naslednjem se omejujemo na prikaz Gramscijevega koncepta hegemonija — diktatura, ker je ta, čeprav časovno pozneje izdelan, teoretični temelj koncepta tovarniških svetov in nasploh osrednji problem Gramscijevih raziskav na področju teorije o državi.

I.

Gramscijev koncept hegemonije temelji na razlikovanju med politično družbo in civilno družbo (*società politica, società civile*). »Država se navadno pojmuje kot politična družba (ali diktatura, ali aparat nasilja za prilagoditev ljudskih množic določenemu tipu proizvodnje in gospodarstva) in ne kot ravnotežje politične družbe s civilno družbo (ali hegemonija neke socialne skupine nad celotno nacionalno družbo, ki se izvaja po tako imenovanih privatnih organizacijah, kot so cerkev, sindikati, šole itd.), kar je ravnotežje med silo in privolitvijo, organski in ustvarjalni odnos med vladajočimi in ostalimi, ki se lahko uresniči le v fazi hegemonije neke temeljne socialne skupine.«² Na nekem drugem mestu, ko govori o družbeni vlogi intelektualcev, pravi takole: »Mogla bi se izmeriti ‚organska stopnja‘ različnih intelektualnih slojev, to je njihova bolj ali manj tesna zveza z neko temeljno družbeno skupino, s tem da bi se funkcija in nadgradnje delile na stopnje od spodaj navzgor (od ekonomske baze navzgor). Tako bi sedaj imeli v nadgradnji dve veliki ‚nadstropji‘; tisto, ki ga lahko imenujemo ‚civilna družba‘, kar je skupnost organizmov, ki jih preprosto nazivamo ‚privatni‘ in kar ustreza funkciji ‚hegemonije‘, ki jo vladajoča skupina izvaja nad celotno družbo, in ‚politično družbo ali državo‘, kar ustreza funkciji ‚neposrednega gospodstva‘ ali poveljevanja, ki se izraža v državi in v ‚pravnem‘ vodstvu.«³ »Premoč neke socialne skupine se izraža na dva načina, kot ‚gospodstvo‘ in kot ‚intelektualno in moralno vodstvo‘.«⁴

Gramsci torej postavlja razmerje med politično družbo in civilno družbo, med državo kot diktaturo vladajočega razreda (»država razred«, »aparatus nasilja«, »politična vlada«, »država — vlada«) in kot hegemonijo temeljne družbene skupine, ki je dobila privolitev (*consenso*) ostalih družbenih skupin, med gospodvom (*dominio*) in političnim in intelektualnim in moralnim vodstvom (*direzione politica, direzione intellettuale e morale*), kar oboje izvršuje temeljna družbena skupina, ki fungira kot vladajoči razred. Temeljne so tiste družbene skupine, ki so v neposredni povezavi s področjem proizvodnje. Intelektualci so »funkcionarji« v nadgradnji in le posredno povezani s proizvodnjo. Gramsci jih označuje kot pomočnike (*commissi*) vladajočega razreda, »ki opravljajo podrejene funkcije družbene hegemonije in politične vlade...«⁵

² LC, str. 137.

³ I, str. 9.

⁴ RIS, str. 70.

⁵ I, str. 9.

Razlikovanje med politično in civilno družbo, ki je Gramsciju osnova za proučevanje države, pomeni, da se gospodstvo enega razreda ne izraža samo v nasilju, marveč je »privolitev vladanih, ki jo spremlja nasilje«, kar pomeni, da vladajoči razred oblikuje ostale družbene skupine po svojih intelektualcih ter kulturnih in sorodnih ustanovah, obenem pa organizira silo, ki jamči socialno stabilnost v obdobjih kriz in po potrebi vsili akceptiranje obstoječe politične ureditve tistim, ki se vladajočemu razredu upirajo. »Neka družbena skupina je vladajoča nad nasprotnimi skupinami in teži, da jih »likvidira« ali podvrže, čeprav z oboroženo silo, in je voditelj sorodnih in zavezniških skupin.«⁶ Vladajoča družbena skupina izvršuje torej funkciji gospodstva in vodstva (dominare, dirigere). V tem se izraža njena polna hegemonija.

Funkcija političnega, kulturnega in moralnega vodstva mora priti do izraza še pred osvojitvijo oblasti. »Neka družbena skupina more biti ali celo mora biti vodilna že pred osvojitvijo vladne oblasti, kar je glavni pogoj za samo osvojitve oblasti; pozneje, ko izvršuje oblast, čeprav jo drži čvrsto v rokah, postane gospodujoča, toda mora še nadalje biti vodilna.«⁷ To misel, ki jo nekateri poudarjajo kot nasprotje leninističnemu načelu hegemonije,⁸ je Gramsci razvil zlasti v svojih pogledih o vlogi intelektualcev. Temeljna družbena funkcija »organskih« intelektualcev je namreč v tem, da se borijo za hegemonijo lastnega razreda in za asimilacijo in ideološko osvojitve tradicionalnih intelektualcev. »Organski« intelektualci⁹ morajo biti sposobni, da vežejo na sebe druge družbene skupine s »stalnim prepričevanjem«. Njih način življenja (modo di essere) »ne sme obstajati v govorništvu, ki je zunanja in začasna gibalna sila čustev in strasti, marveč v tem, da se kot ustvarjalci, organizatorji, »stalni prepričevalci« aktivno vrinejo v praktično življenje... intelektualci, ki od tehnike-dela dospejo do tehnike-znanosti in do humanističnega in zgodovinskega pojmovanja, brez katerega ostane človek »specialist«, ne postane pa »voditelj« (specialist plus politik).«¹⁰

Gramscijev koncept hegemonije temelji torej na kulturnem in političnem vodstvu delavskega razreda, ki s pomočjo svojih »organskih« intelektualcev postane »hegemon«, kar pomeni, da se od navadnega uveljavljanja ekonomsko-korporativnih pravic razvojno uveljavi kot nosilec lastnega družbenega reda, kot temeljna družbena skupina, temeljna zaradi svoje vloge v proiz-

⁶ RIS, str. 70.

⁷ RIS, str. 70.

⁸ Glej: G. Tamburrano, *Fasi di sviluppo nel pensiero politico di Gramsci, La città futura*, Milano, 1959, str. 115 in nasl.; S. Cambareri, *Il concetto di egemonia nel pensiero di A. Gramsci*, Studi Gramsciani, Roma, 1958, str. 87 in nasl.

⁹ Gramsci naziva »organske« intelektualce tiste sloje intelektualcev, ki jih ustvarja novi vladajoči razred in ki temu razredu »dajejo homogenost in zavest o lastni funkciji ne le na ekonomskem, marveč tudi na družbenem in političnem področju; industrijski kapitalist ustvarja industrijskega tehnika, znanstvenika politične ekonomije, organizatorja nove kulture, novega prava in tako dalje.« Toda »vsaka temeljna družbena skupina, ki stopa v zgodovino iz predhodne ekonomske strukture in kot izraz razvoja te strukture, je našla, vsaj v doseganji zgodovini, kategorije intelektualcev, ki so že prej obstajale in pri katerih se zdi, kot da bi predstavljale zgodovinsko kontinuiteto, ki je niso prekinjale najbolj zapletene in najbolj korenite spremembe družbenih in političnih oblik.« To so »tradicionalni« intelektualci (n.pr. kler).

¹⁰ I, str. 7.

vodnji, to je v ekonomski strukturi družbe, in zaradi nove vloge »dirigenta« v civilni družbi, torej v prvem »nadstropju« nadstavbe. Takšen položaj pa mora delavski razred nujno privedi do osvojitve politične oblasti, do sinteze med civilno in politično družbo, do ostvaritve »urejene družbe« (»società regolata«).

II.

Gramscijevi pogledi glede načina osvojitve oblasti temeljijo na njegovem konceptu hegemonije. V zvezi s tem pa poudarja razliko med razvitimi in zaostalimi deželami, to je različno strukturo civilne družbe v teh deželah spričo različne stopnje buržoazne hegemonije v civilni družbi. »Na vzhodu je bila država vse, civilna družba se je bila preživela in je okamenela; na zapadu je bil med državo in civilno družbo pravičen odnos in je bilo v premikih države takoj opaziti robustno strukturo civilne družbe. Država je bila le naprej pomaknjeni strelski jarek, za katerim je stala robustna trdnjava s podzemnimi oboki.«¹¹ V zahodnih deželah je namreč intelektualno in moralno vodstvo buržoazije, hegemonija buržoazije, oblikovala in svoji razredni zavesti prilagodila ogromne množice državljanov. V takšnih pogojih mora biti cilj proletariata, njegove partije in njegovih »organskih« intelektualcev ne samo osvojitve »strelskega jarka«, to je države, s čimer se uveljavi kot nova politična družba, marveč zavzetje »utrdbe in podzemnih obokov«, to je globok prodor v civilno družbo, da se buržoazna hegemonija nadomesti s proletarsko hegemonijo. Poslužujoč se izrazov vojaške strategije, to je izrazov »manevrska« in »pozicijska« vojna, pri čemer s prvim izrazom pojmuje revolucionarni napad za osvojitve oblasti, z drugim pa ostvarjanje hegemonije delavskega razreda, pravi Gramsci takole: »Zdi se mi, da je Ilič dojel, da je potrebna sprememba manevrske vojne, ki se je zmagovito aplicirala na vzhodu leta 1917, v pozicijsko vojno, ker je na zahodu ta edina možna... le da Ilič ni imel časa, da bi poglobil svojo formulo, pri čemer pa je upoštevati, da bi jo on utegnil le teoretično poglobiti, medtem ko je bila temeljna naloga nacionalna in je zahtevala poznavanje terena...«¹²

Omenjena metafora, ki se nanaša na razlikovanje med manevrsko in pozicijsko vojno, je povzročila različne razlage glede Gramscijevega pojmovanja o načinu osvojitve oblasti v pogojih italijanske družbe. Izražala so se mnenja, da je Gramscijev koncept hegemonije delavskega razreda različen od Leninovega koncepta, da izraža drugačen način osvojitve oblasti, ki ustreza drugačni situaciji od tiste, za katero je bila izdelana teorija diktature proletariata.¹³ Ta problem, ki je temelj za razumevanje vseh Gramscijevih razmišljanj o »nacionalni poti v socializem«, zahteva nekaj pojasnil.

Poudarili smo že, da je Gramsciju osnova za proučevanje države in njene vloge pri prehodu družbe v socializem koncept hegemonije, ki ga izvaja na podlagi razlikovanja med civilno in politično družbo. Vendar nastane vprašanje, ali pojmuje Gramsci to razlikovanje vsebinsko ali le metodološko, kar pomeni, ali gre pri njem za dva različna pojava v družbi oziroma dve

¹¹ MACH, str. 66.

¹² Prav tam.

¹³ Glej pod opombo ⁶ in A. Giolitti, *Riforme e rivoluzione*, Milano, 1957, str. 29 in nasl., R. Guiducci, *Socialismo e verità*, Milano, 1956, str. 226 in nasl.

kvalitativno različni družbi ali le za različni metodi, po katerih se v družbi kot dialektični celoti uresničujejo splošne zakonitosti njenega razvoja. Iz tega pa sledi naslednje vprašanje, ali je namreč mogoče koncepta civilne in politične družbe zoperstaviti drugega drugemu, temu ustrezno pa tudi pojma diktature in hegemonije.

Marksistična teorija o državi temelji na stališču, da je vsaka država diktatura, vsaka diktatura pa predpostavlja ne le oblast enega razreda, marveč tudi »sistem zavezništev in posredovanj, po katerih se pride do gospostva nad vsem družbenim telesom« — kot se izraža Gramsci — in celo v področju kulture, kajti vsaka država je tudi vzgojni organizem za ostvaritev ciljev vladajočega razreda. Takšno pojmovanje ustreza osnovni marksistični postavki o protislovnosti naravi države, ki je »stroj v rokah vladajočega razreda«, obenem pa »predstavnik splošnih družbenih koristi«. Gramscijeva misel o »privolitvi vladanih, ki jo spremlja nasilje«, je docela v skladu s tem naziranjem. Diktatura torej ni nasprotje hegemonije, marveč je v njej vsebovana. Zato se strinjamo z mnenjem, da Gramsci ne postavlja organske razlike med hegemonijo in diktaturo, marveč ima to razlikovanje le metodološki pomen.¹⁴

V čem pa je ta metodološki pomen? Nedvomno prav v poudarku različnosti metod boja v različnih zgodovinskih pogojih. Čeprav sta politična in civilna družba organska celota, je struktura civilne družbe lahko različna spričo stopnje hegemonije vladajočega razreda. V razvitih družbah, kjer je civilna družba »robustna trdnjava«, ni mogoča osvojitve oblasti, ne da bi se hegemonija buržoazije nadomestila s hegemonijo delavskega razreda, ki postane »dirigent« zavezniških skupin, pri čemer je mislil Gramsci v prvi vrsti na zavezništvo med industrijskimi delavci na severu in kmečkim proletariatom na jugu Italije. Ta proces ustvarjanja hegemonije oziroma oblikovanja »intelektualnega in moralnega vodstva« delavskega razreda, ki poteka ob odločilni vlogi njegovih »organskih« intelektualcev, takšna »pozicijska vojna« je po naziranju Gramscija edina možna »italijanska pot v socializem«.

Omenili smo že poskuse, da bi se Gramscijev koncept hegemonije odtrgal od splošnega Leninovega koncepta diktature proletariata. Gramsciju se pripisuje stališče, da je v italijanskih razmerah možna edino mirna in nenasilna osvojitve oblasti. Za takšno razlago pa ni v Gramscijevih mislih prav nobene opore. Koncept hegemonije kot političnega vodstva v obdobjih pred osvojitvijo oblasti vsekakor ne izključuje možnosti nasilnega, to je revolucionarnega prevzema oblasti. V zvezi s tem pravi Togliatti, da Gramsci s izrazom »pozicijska vojna« označuje »odpor razreda, ki postaja zrel, pod vodstvom revolucionarne partije, ko revolucionarni naskok ni mogoč, ali pred naskokom, zato da bi se ta naskok pripravil«.¹⁵

Gramsci se verbis expressis o načinu prevzema oblasti ne izraža. Bistvena mu je hegemonija, ki jo je delavski razred ustvaril v predhodnem procesu, kar jamči uspešno osvojitve oblasti, nasilno ali nenasilno. Povsem zgrešeno pa bi bilo pripisovati Gramsciju, da je težil k nekemu spontanemu preraščanju buržoazne družbe v socialistično družbo. Tudi v tem pogledu je Gramsci

¹⁴ Glej: P. Togliatti, *Gramsci e il leninismo*, Studi Gramsciani, Roma, 1958, str. 441.

¹⁵ Prav tam.

sledil Leninu, o katerem je napisal tole: »Največji teoretik moderne filozofije prakse je na terenu politične borbe in organizacije s politično terminologijo, v nasprotju z raznimi »ekonomističnimi« tendencami postavil v ospredje fronto kulturnega boja in ustvaril teorijo hegemonije kot dopolnilo teorije država-sila.«¹⁶ Vidimo torej, da je Gramsci nasprotoval vsem »ekonomističnim« tendencam, ki so prepuščale spontanosti uresničitev zgodovinskih nalog proletariata. Načelo hegemonije, ki vsebuje iskanje poti in metod boja, ekonomskih, političnih in kulturnih, ki so primerne, da vzbudijo privolitev zavezniških skupin, je čisto nasprotje teoriji spontanosti.

III

Po osvojitvi oblasti, to je v fazi izvrševanja oblasti, mora proletarijat, ki je postal gospodujoči razred, še nadalje ostati tudi vodilni razred, obdržati mora vlogo »hegemon«. V civilni družbi pa se medtem izvršijo določene strukturalne spremembe kot posledica temeljnih sprememb v ekonomskih odnosih, ki delavskemu razredu odtegnejo neka dotedanja zavezništva. Gramsci se je zavedal nujnosti, da v tej fazi država z ukrepi razredne diktature prilagaja civilno družbo novi ekonomski strukturi. »Država je orodje za prilagoditev civilne družbe ekonomski strukturi, toda potrebno je, da država to »hoče«, da namreč vodijo državo predstavniki sprememb, ki so se izvršile v ekonomski strukturi.«¹⁷ To prilagajevanje civilne družbe ekonomski strukturi je v bistvu vzdrževanje že v obdobju pred prevzemom oblasti ustvarjene hegemonije v spremenjenih družbeno ekonomskih pogojih. Ker delavski razred prevzame oblast v namenu, da tudi samega sebe ukine kot razred, se njegova diktatura razvojno izčrpava v hegemoniji, politična družba se razvojno vrašča v civilno družbo. Država, ki se je doslej identificirala s politično družbo, postaja v vedno večji meri predstavnik vse bolj homogene civilne družbe. V splošni pojem države prehajajo »elementi, ki izvirajo iz pojma civilne družbe, tako da bi se moglo reči, da je država politična družba plus civilna družba, to je hegemonija opremljena z nasiljem.«¹⁸ Prav na osnovi vraščanja politične družbe v civilno družbo pa se država vedno bolj identificira s civilno družbo, kar je v bistvu proces odmiranja države. «... element država-nasilje se izčrpava vzporedno z vedno bolj očitnim uveljavljanjem elementov urejene družbe (ali etične države ali civilne družbe).«¹⁹

Gramsci pojmuje odmiranje države kot dolgotrajen proces z več vmesnimi fazami. V tem pogledu so zanimive njegove misli o »državi-nočnem čuvaju« kot poslednji obliki na poti k popolnemu izumrtju države. »V nauku o državi — urejeni družbi bo potrebno od faze, v kateri je »država« enaka »vladi«, in od faze, v kateri se »država« istoveti s »civilno družbo«, preiti na fazo države-nočnega čuvaja, to je prisilne organizacije, ki bo varovala razvoj stalno naraščajočih elementov civilne družbe in bo zato postopno zmanjševala svoje samovoljne in prisilne intervencije.«²⁰ Tu se v spremenjenem smislu uporablja izraz »država-nočni čuvaj«, s katerim se sicer označuje vloga, ki jo je država imela v obdobju

¹⁶ MS, str. 201.

¹⁷ MACH, str. 327.

¹⁸ in ¹⁹ MACH, str. 132.

²⁰ MACH, str. 132.

liberalnega kapitalizma kot »čuvaj zakonov in poštenosti v igri« v tedanji civilni družbi, da bi se v procesu, ko se ustvarja »urejena družba« in prihaja do sinteze med politično in civilno družbo, opredelila še poslednja vloga države kot aparat za nasilje, to je neposredno pred njenim popolnim izumrtjem.

Gramsci se je zavedal, da utegne obravnavani proces — vsaj v prvi fazi — zaradi posebnih zgodovinskih okoliščin potekati tudi drugače. Že omenjeno razlikovanje med vzhodom in zahodom, med zaostalimi in razvitimi deželami velja namreč tudi kar zadeva načine izvrševanja oblasti. Gramsci, ki je pazljivo spremljal razvoj v Sovjetski zvezi po oktobrski revoluciji, je zato razumel nastanek pojava, ki ga naziva »češčenje države« (statolatritia), ko je Sovjetska zveza ustvarila »najmočnejšo državno avtoriteto na svetu«, kakor se je izrazil Stalin. Smatral je, da je ta pojav za neko obdobje koristen in potreben, in ga je opravičeval z raznimi zgodovinskimi argumenti. Dosledno pa je temeljil na stališču, da je ta pojav prehodni in da se lahko manifestira le dotlej, dokler se s pomočjo politične ne izoblikuje lastna civilna družba; nadaljnji razvoj pa ne sme več iti v smeri krepitve, marveč v smeri odmiranja države. »Za nekatere družbene skupine, ki pred prehodom v državno življenje niso imele dolgega obdobja kulturnega in moralnega razvoja, je potrebno in celo koristno neko obdobje 'češčenja države'; to 'češčenje države' ni nič drugega kot normalna oblika 'državnega življenja', vsaj uvajanja v avtonomno državno življenje in ustvarjanja 'civilne družbe', ki je zgodovinsko ni bilo mogoče ustvariti pred prehodom v neodvisno državno življenje. Vendar to 'češčenje države' ne sme biti prepuščeno samo sebi, da bi postalo teoretični fanatizem in da bi bilo pojmovano kot 'stalno', marveč mora biti kritizirano, da bi se razvijalo in ustvarjalo nove oblike državnega življenja, v katerih naj bi bila pobuda posameznikov in skupin 'državna', tudi če ne bi izvirala od 'vlade funkcionarjev' (državno življenje naj postane spontano).²¹ Misel, ki je izražena v zadnjem stavku, nakazuje že sintezo med politično in civilno družbo, to je 'urejeno družbo'.

Anton Žun

(Konec prihodnjič.)

povezale raztresene raziskovalne napore v trdne enote ter tako pripravljene prevzemale z vso odgovornostjo pred družbo velike raziskovalne načrte, ki nestrpno čakajo uresničitve. S tem se bo obenem v najbolj prepričljivi obliki v okviru novega tipa naših univerz manifestirala misel o nujnosti in uspešnosti povezave pedagoških funkcij na najvišji ravni z velikopoteznim raziskovalnim delom.

Dolfe Vogelnik

RAZGLEDI

GRAMSCI IN MARKSISTIČNA TEORIJA O DRŽAVI

(Konec.)

IV

Doslej prikazane misli prepričujejo, da je načelo hegemonije osnova celotnega Gramscijevega političnega koncepta. Gramsci je pri razvijanju tega načela temeljil na svojevrstnem razmerju med civilno in politično družbo kot dialektično celoto. Mnenja smo, da so v tem pogledu izhodiščna točka že nekatere misli, ki jih je izrazil Marx ob kritiki Heglove koncepcije »etične države«. Opozorimo le na naslednjo Marxovo misel: »Hegel pojmuje posle in dejavnosti države abstraktno za sebe, kot njihovo nasprotje pa posamezne dejavnosti. Toda on pozablja, da je posamezna dejavnost človeška dejavnost in da so državni posli in dejavnost človeške funkcije; on pozablja, da bistvo ‚posamezne osebnosti‘ ni njena brada, njena kri, njen videz, marveč njena družbena lastnost in da niso državni posli itd. nič drugega kot načini obstoja in dejavnosti družbenih lastnosti ljudi. To torej pomeni, da so posamezniki kot predstavniki državnih poslov in pooblastil vrednoteni po svojih družbenih in ne po privatnih lastnostih.«²² Marx je s tem dialektični proces objektivnega duha, kar je pri Heglu prehod iz posebnega stanja civilne družbe v splošno stanje države, privedel na notranjo dialektiko v sami civilni družbi in na presojo družbenih lastnosti človeka. Gramsci je opredelil civilno družbo kot »skupnost organizmov, ki jih preprosto nazivamo ‚privatni‘ in kar ustreza funkciji hegemonije, ki jo vladajoča skupina izvaja nad celotno družbo.«²³ Ti »privatni« organizmi, katerih skupnost je civilna družba, obstajajo in delujejo na podlagi delovanja »posameznih osebnosti«, pri čemer pa so odločilne družbene lastnosti teh ljudi. To isto velja za tiste posameznike (»vlado funkcionarjev«), ki opravljajo državne funkcije (»politična družba«). Družbene lastnosti ljudi pa imajo svoj izvor v njih medsebojnih odnosih na področju materialne proizvodnje, torej

²² Kritik der Hegelschen Staatsphilosophie, Die Frühschriften, Stuttgart, 1953, str. 38.

²³ I. str. 9.

v ekonomski strukturi družbe. V zvezi s tem je povedal Marx tole: »Moje raziskovanje se je končalo z rezultatom, da pravnih odnosov kakor tudi državnih oblik ni mogoče razložiti niti iz njih samih niti iz tako imenovanega splošnega razvoja človeškega duha, marveč da izhajajo iz materialnih življenjskih pogojev, katerih celotnost obravnava Hegel, kakor so to delali Angleži in Francozi 18. stoletja, pod imenom ‚meščanska družba‘, da pa je treba iskati anatomijo meščanske družbe v politični ekonomiji.«²⁴

Strukturi civilne družbe in države sta torej izraz družbenih lastnosti ljudi, ki se oblikujejo v procesu materialne proizvodnje. S spremembo ekonomske strukture se spremeni tako »prvo« kot tudi »drugo nadstropje« nadstavbe, civilna in politična družba. Razmerje med civilno in politično družbo pa je kot vsako družbeno razmerje dialektična enotnost nasprotij. To razmerje pride najbolj jasno do izraza v obdobju, ko se spremeni ekonomska struktura. Tedaj si morajo predstavniki vladajoče skupine zavarovati svoje gospodstvo s silo in prilagoditi z ukrepi diktature civilno družbo novi ekonomski strukturi, kakor smo na ustreznem mestu že poudarili, da bi se na ta način oblikoval nov tip državljan (homo oeconomicus), ki bo omogočil hegemonijo, to je kulturno, intelektualno in moralno vodstvo. »Med ekonomsko strukturo in držav z njeno zakonodajo in silo se nahaja civilna družba, ki se mora korenito in v vsej konkretnosti preobraziti, ne le po črki zakona in knjigah znanstvenikov; država je orodje za prilagoditev civilne družbe ekonomski strukturi...«²⁵ Ta proces prilagojevanja civilne družbe ekonomski strukturi pa ima ob prehodu v socializem dve posebni značilnosti. Prvič, hegemonija delavskega razreda je bila ustvarjena že pred osvojitvijo oblasti, kar pomeni, da se zaradi spremenjenih ekonomskih odnosov odtegnejo vodilni vlogi delavskega razreda le »najbolj omahljivi sopotniki«; drugič, diktatura delavskega razreda se izčrpava v hegemoniji, da bi se razvojno oblikovala »urejena družba«.

Gramscijev koncept hegemonije ima očitno svoj nadaljnji izvor v marksistični postavki o protislovni naravi države, ki jo je zlasti razvil Engels. To postavko bi lahko kratko opredelili s tem, da je sicer temeljna funkcija države varstvo in ohranitev določenih razrednih interesov, da pa država v razrednem boju ne nastopa le kot razredna organizacija, kot predstavnik vladajočega razreda, ki varuje koristi tega razreda z monopolom fizičnega nasilja, marveč tudi kot splošna družbena organizacija, kot predstavnik celotne družbe in njenih koristi. »Država je oficialni predstavnik vse družbe, njena strnitev v vidni korporaciji.«²⁶ Razvidna je torej protislovna narava države, ki je po eni strani »stroj za zatiranje enega razreda po drugem« (Engels), po drugi strani pa predstavnik družbe, ki izraža splošne družbene koristi. Država je enotnost omenjenih nasprotij, v tej enotnosti nasprotij pa se dejansko izraža samo temeljno nasprotje razredne družbe, katere »oficialni predstavnik« je država.

²⁴ Predgovor »H kritiki politične ekonomije«, Marx-Engels: Zbrana dela I, str. 455, s pripombo, da se v tem članku označuje »meščanska družba« (bürgerliche Gesellschaft) z izrazom »civilna družba«.

²⁵ MS, str. 266.

²⁶ Engels, Razvoj socializma od utopije do znanosti, Zbrana dela II, str. 186.

Omenjeno protislovno naravo države obravnava Gramsci kot enotnost nasprotij med politično in civilno družbo. Ko govori o odnosu posameznih družbenih skupin do države in o že omenjenem pojavu »češčenja države«, pravi takole: »Analiza ne bi bila točna, če ne bi upoštevali dveh oblik, v katerih se država izraža v jeziku in kulturi določenih obdobij, to je kot civilna družba in kot politična družba, kot »samovlada« in kot »vlada funkcionarjev«. Z izrazom »češčenje države« se označuje določen odnos do »vlade funkcionarjev« ali politične družbe, ki se v ljudskem jeziku naziva »država« in je po splošnem pojmovanju oblika državnega življenja in država nasploh. Trditev, da se država istoveti s posamezniki (to je s posamezniki neke družbene skupine) kot elementom aktivne kulture (kot gibanjem za ostvareitev nove civilizacije, novega tipa človeka in državljana), označuje hotenje, da se okoli politične družbe oblikuje kompleksna in dobro razčlenjena civilna družba, v kateri vsak posameznik sam o sebi odloča, ne da bi zaradi tega njegovega samoodločanja nastal konflikt s politično družbo, ki je ravno normalno nadaljevanje in organsko dopolnilo tega samoodločanja.«²⁷ Ko opozarja na nepreciznosti pri uporabi izraza »država«, si Gramsci zastavlja vprašanje: »Kaj vendar pomeni država? Mar samo državni aparat ali vso organizirano civilno družbo?«²⁸ Odgovor podaja na nekem drugem mestu, ko izrazi misel, da v »določeni družbi ni nikogar, ki bi bil neorganiziran in brez stranke, pri čemer pojmuje organizacije in stranke v širokem in ne v formalnem smislu. V tem mnoštvu posamičnih družb, ki imajo dvojen značaj, naraven in pogodben ali prostovoljen, prevlada relativno ali absolutno ena ali več teh družb, s tem pa se oblikuje hegemoničen aparat neke družbene skupine nad ostalim prebivalstvom, ki je temelj države, pojmovane v ožjem smislu kot aparat za vladanje in prisiljevanje.«²⁹ v »širšem smislu pa kot ravnotežje oziroma prav kot dialektična enotnost med politično in civilno družbo.«³⁰

»Država-vlada« se torej nahaja znotraj civilne družbe, ki je kot »privaten aparat za hegemonijo« element države v njenem kompleksu. V »kompleksni« državi je izražena dialektična enotnost med politično in civilno družbo. Država je torej — kot pravi Engels — »strnitev družbe v vidni korporaciji«. Kot takšna predstavlja poleg interesov vladajočega razreda tudi splošne družbene interese; v tem je njena protislovna narava. »Državna« funkcija predstavljanja splošnih družbenih interesov omogoča neki »temeljni družbeni skupini« oblikovanje širokega kroga zavezništev. Ta »gospodujoča« skupina postane s tem tudi »vodilna«. Ker pa je odnos med politično in civilno družbo odnos enotnosti nasprotij, nastanejo situacije, v katerih neka »temeljna družbena skupina« prevzame hegemonijo (vodstvo) v civilni družbi, ki se prilagaja spreminjajoči se ekonomski strukturi, v času, ko je še »gospodujoča« druga, antagonistična družbena skupina. Takšna je realna možnost, ki jo ima danes delavski razred v razvitih kapitalističnih deželah. Delavski razred postane »hegemon« še pred osvojitvijo oblasti; v tem je ravno bistvo Gramscijevega koncepta hegemonije.

²⁷ PP, str. 165.

²⁸ MS, str. 290.

²⁹ MACH, str. 133.

³⁰ Glej: C. L. Ottino, *Concetti fondamentali nella teoria politica di Antonio Gramsci*, Milano, Feltrinelli, 1956, str. 74 in nasl.

Pri oblikovanju Gramscijeve politične misli so imele velik vpliv izkušnje oktobrske socialistične revolucije. Že v obdobju »Ordine nuovo«, to je neposredno po revoluciji, je Gramsci, ves zavzet nad njenimi uspehi, prenašal izkušnje revolucije in jih uporabljal v praktičnem revolucionarnem boju, pri čemer je že postavljajl prve teoretične obrise svojega političnega koncepta (tovarniški sveti — sovjeti), ki ga je pozneje, med dolgoletnim bivanjem v fašističnih zaporih, dokončno oblikoval in v katerem zavzema osrednje mesto ravno problem hegemonije delavskega razreda. Pri Gramsciju, »prvem leninistu v Italiji« (Togliatti), je v tem pogledu očiten vpliv Lenina, ki je prvi »ustvaril teorijo hegemonije kot dopolnilo teorije država-sila«. ³¹ To teorijo je Gramsci dalje razvil in pri tem upošteval posebne pogoje v lastni deželi.

V začetku tega stoletja je predstavljala Italija v primerjavi z Rusijo industrijsko dokaj razvitejšo deželo z »robustno strukturo civilne družbe«, povsem prežeto z vodilno vlogo buržoazije. Lenin se je glede osvojitve oblasti v takšnih pogojih izrazil, da je »za vsakogar, kdor se je poglobljajl v ekonomske pogoje socialistične revolucije v Evropi, moralo biti jasno, da je v Evropi neizmerno teže, pri nas pa neizmerno laže začeti revolucijo, da pa jo bomo mi teže nadaljevali.« ³² In še: »Revolucija ne bo prišla tako hitro, kakor smo pričakovali. To je zgodovina dokazala, to je treba znati sprejeti kot dejstvo, računati je treba s tem, da se svetovna socialistična revolucija v naprednih deželah ne more tako lahko začeti, kakor se je začela revolucija v Rusiji... Zmotno, nesmiselno pa bi bilo brez priprav začeti revolucijo v deželi, kjer se je razvil kapitalizem ter dal demokratično kulturo in organiziranost slehernemu človeku.« ³³ Gramsci se je zavedal tega dejstva in je prav zato dosledno temeljil na stališču, da se mora hegemonija delavskega razreda ostvariti še pred revolucijo kot nujen pogoj za samo osvojitve oblasti. Takšno naziranje pa je tudi v skladu z izkušnjami oktobrske revolucije, o kateri je poudaril Lenin tole: »Kadar se govori, da smo v Rusiji zmagali, čeprav smo imeli le majhno stranko, se s tem izraža nerazumevanje ruske revolucije in tega, kako se mora revolucija pripraviti. Mi v Rusiji smo bili le majhna stranka, toda z nami je bila večina sovjetov odposlancev delavcev in kmetov.« ³⁴

Osnovna misel je pri Leninu in Gramsciju ista: delavski razred mora že pred osvojitvijo oblasti ob svoji vodilni vlogi oblikovati sistem zavezništev z ostalimi sorodnimi družbenimi skupinami. Lenin je spričo posebnih razmer v Rusiji temeljil na različni strukturi sistema zavezništev v buržoazno-demokratični in v socialistični revoluciji. »Proletariat mora izvesti demokratični prevrat do kraja, pridružujoč si množico kmetov, da bi s silo zatrl odpor samodržstva in paraliziral nestanovitnost buržoazije. Proletariat mora izvršiti socialistični prevrat, pridružujoč si množico polproletarskih elementov

³¹ MS, str. 201. Glej: Lenin, Dve taktiki socialne demokracije v demokratični revoluciji. Zbrana dela II, CZ, 1950, str. 7 in nasl.

³² Poročilo o vojni in miru na VII. kongresu RKP (b). Zbrana dela III, str. 380.

³³ Op. cit. str. 385.

³⁴ Lenin, Sočinenija, 4. izd., 1950, tom XXXII., str. 447.

prebivalstva, da bi s silo zlomil odpor buržoazije in paraliziral nestanovitnost kmetov in male buržoazije.«³⁵ Strinjamo se z mnenjem, da je Gramsci zavračal teorijo o »dveh revolucijah« oziroma revolucijah »v dveh obdobjih«, vendar ne iz razlogov, ki mu jih nekateri pripisujejo.³⁶ marveč iz preprostega razloga, ker je Italija že prešla fazo buržoazno-demokratske revolucije in so bili seveda vsi Gramscijevi naporji usmerjeni na pripravo socialistične revolucije. Res pa je, da je Gramsci v primerjavi z Leninom »sistem zavezništev«, ki naj se ustvari pred socialistično revolucijo, širše in globlje pojmoval. Gramsci je vključeval med zaveznike delavskega razreda ne le »polproletarske elemente prebivalstva«, marveč vse družbene sile, katerih objektivni interes je v tem, da se »transformira« kapitalistična družba. Vodilna vloga delavskega razreda je Leninu pomenila vlogo »avantgarde« v »revolucionarni strategiji« delavskega razreda kot voditelja drugih družbenih skupin v njihovem neposrednem boju proti staremu političnemu režimu. Gramsci pa hegemonije ni pojmoval le kot politično, marveč in celo v prvi vrsti kot intelektualno in moralno vodstvo. Tudi Lenin je opozarjal na velik pomen ideološkega činitelja, ki pa ga je vrednotil predvsem v funkciji neposredne preobrazbe stvarnosti.³⁷ Gramscijev koncept hegemonije pomeni intelektualno in moralno reformo, kar je razmeroma dolgotrajen razvojni proces, v katerem se zaradi vedno večjega vpliva politične stranke delavskega razreda in »organskih« intelektualcev postopno spreminja struktura civilne družbe, ki že pred prevzemom oblasti temelji na privolitvi večine vodilni vlogi delavskega razreda.

VI

Uvodoma smo že poudarili, da Gramscijevo načelo hegemonije nakazuje danes »italijansko pot v socializem«. »Gramsci je dal — na osnovi leninističnega koncepta hegemonije, izhajajoč torej iz točke, do katere je prispel Lenin — odločilen prispevek teoriji, še predno so bili zreli vsi politični pogoji, ki danes dajejo vsebino politiki naše partije.«³⁸ Gramscijevo široko in globoko pojmovana hegemonija je danes teoretični temelj italijanskega socialističnega gibanja. V boju za socializem je hegemonija delavskega razreda osnova »nove demokracije«, ki se zoperstavlja »konservativni demokraciji«. Prva predstavlja »demokratsko ureditev, ki temelji na zavezništvu delavskega razreda s srednjimi sloji: kmeti, obrtniki, svobodnimi poklici, intelektualci itd. in celo z enim delom nemonopolistične buržoazije«; druga pa temelji »na zavezništvu buržoazije s srednjimi sloji in delavsko aristokracijo.«³⁹ »Sistem zavezništev« v »novi demokraciji« ob vodilni vlogi delavskega razreda daje sodobni državi specifično vsebino; izražajo se mnenja, da takšna država ni niti diktatura buržoazije niti diktatura proletariata; trdi se, da je

³⁵ Op. cit. v opombi 31, str. 95.

³⁶ Glej: F. Onofri, *La via sovietica (leninista) alla conquista del potere e la via italiana, aperta da Gramsci*, »Nuovi argomenti«, 1957. št. 23—24, str. 83.

³⁷ Glej: Kaj storiti? Zbrana dela I, str. 179 in nasl.

³⁸ V. Gerratana: *La teoria marxista dello Stato e la via italiana al socialismo*, *Rinascita*, št. 8—9/1956.

³⁹ M. Scoccimarro, *Nuova democrazia*, Roma 1958, Editori Riuniti, str. 106.

»možna preobrazba družbe v socialističnem smislu, ne da bi delavski razred v izključnem obsegu osvojil politično oblast, s tem da je udeležen v državni oblasti obenem z drugimi družbenimi silami.«⁴⁰

Misel o državi, ki ni niti diktatura buržoazije niti diktatura proletariata, je v bistvu identična z Gramscijevim konceptom hegemonije pred prevzemom oblasti, v kateri je potencialno vsebovana diktatura proletariata. V spremenjenih pogojih sodobne družbe izraža ta misel že omenjeno postavko marksistične teorije o državi, da namreč vsaka država kot razredna diktatura predpostavlja poleg oblasti enega razreda še »sistem zavezništev«, kar je v skladu z naukom o protislovni naravi vsake državne organizacije. »Sistem zavezništev«, ki sprva delavskemu razredu preprečuje, da bi v izključnem obsegu osvojil politično oblast, se zaradi »intelektualnega in moralnega vodstva« vrašča v novo civilno družbo, ki se je v tem procesu oblikovala in se z njo identificira. Osvojitve oblasti, to je diktatura proletariata, ki bo še uperjena proti manjšini, to je socialnim skupinam izven »sistema zavezništev«, pomeni sintezo politične in civilne družbe v socializmu kot pot v »urejeno družbo«.

Gramscijev koncept hegemonije je nedvomno prispevek k marksistični teoriji o državi, ki odpira delavskemu razredu nove možnosti za osvojitve oblasti v pogojih sodobne družbe. V tem pa je tudi aktualnost Gramscijeve politične misli.

Anton Žun

SREČANJA

IGRA ZA GLASOVE

Skladatelj Daniel Jones, prijatelj Dylana Thomasa (uglasbil je pesmi v naši igri) pravi v predgovoru k ameriški izdaji *Mlečnega gozda*, da se je Thomas s tem delom ukvarjal skoraj deset let. Ko so leta 1955 izšle njegove *Zbrane pesmi*, je pesnik začutil, da je zaključena ena doba njegovega ustvarjanja in da se pričinja druga. Hotel se je obrniti od strogo subjektivne, pogosto temne lirike k drugim literarnim zvrstem, dostopnim širšemu krogu bralcev.

Pisatelj je bil večkrat gost angleškega radia, pred mikrofonom ni bral in komentiral samo svoje lirike, ampak tudi svoje kratke zgodbe, ki je v njih vizionarno oblikoval svojo mladost in svojo domačo waleško pokrajino. Pesnikova značilna, tršata, okorna postava je bila tudi na televiziji velik dogodek. Vsi, ki so ga slišali brati liriko ali pripovedovati kratke zgodbe, zatrjujejo, da je pri branju ne samo dajal, delom novo, izvorno osvetlitev, ampak da je bil tudi njegov glas nekaj nepozabnega, enkratnega, da je bil zelo pomemben element njegovega bitja, vsaka beseda mu je bila polna močnega čara. Glas mu je bil gibčen instrument, v njem je bil nekak blesk združen z mrakom, bil je »brez primere«. — »Človek je postal radovoljna žrtev sijajne spretnosti, ki je z njo vihtel lesketajočo se zlato mrežo svojega glasu,« pravi neki

40 Op. cit. v opombi 38.